

VARGA IMRE, PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA:
TÖRTÉNELEM A SZÍNPADON. MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRGYŰ
ISKOLADRÁMÁK A 17–18. SZÁZADBAN

Budapest, Argumentum Kiadó, 2000, 228 l. (Irodalomtörténeti Füzetek, 147).

Az iskolai színjáték intenzív modern kutatása csupán két évtizedre tekint vissza. Ez idő alatt azonban megjelent a hazai iskolai színjátszás 1800-ig terjedő valamennyi adattára, s – a második piarista kötet és az obszerváns ferences (három vagy négy kötet) dráma-anyag kivételével – megjelentek a 18. századi magyar nyelvű drámaszövegek is (*Régi Magyar Drámai Emlékek, XVIII. század*). Elkészült néhány szerzetesrend illetve felekezet színjátszásának monografikus feldolgozása is (Kilián István a minorita, Pintér Márta Zsuzsanna az obszerváns ferences, Varga Imre a protestáns színjátszást dolgozta fel, majd az itt recenzeált monográfia után, 2002-ben jelent meg Kilián kötete a piarista színjátszásról). Valóban elérkezett tehát a drámaelemzések, a tematikus keresztmetszetek, az összegzések ideje.

„Hogy az első monografikus keresztmetszet éppen a magyar történelmi tárgyú drámákról készült, talán lehetőséget nyújt az olvasóknak arra, hogy szembesüljenek saját történelemfelfogásukkal, és valamit megérezzenek a 16–18. századi emberek történelemhez való viszonyáról, a történelemből erőt és példát merítő hitéről is.” E szavakkal bocsátják útjára a szerzők a magyarországi iskolai színjátszás első, a magyar tárgyú történelmi drámákról szóló tematikus monográfiáját. A tárgyválasztást minden bizonnyal befolyásolta a magyar millennium és millicentenárius is.

A történelmi darabok az iskolai színjáték funkcióváltásában azért jelentenek sajátos, közbülső helyet, mert a történelem

iránti érdeklődés szükségképpen hozta magával a történelemoktatás iránti igényt is, a rendszeres történelemtanítás azonban még hiányzott a magyarországi iskolákból. Ezért a történelmi tárgy színpadra állítása egyszerre elégítette ki a történelem iránti érdeklődést és a szórakozás vagy legalább a szórakozva tanulás igényét. A történelmi esemény feldolgozása ugyanakkor sajátos erkölcsi és magatartásbeli példatárat is adott, amely a mindennapokban (is) eligazíthatta nézőit, magyarországi viszonyok között tehát hasonló szerepet is betöltött, mint a 18. század derekán átalakuló erkölcsstanok: a normák helyett életvezetési szabályokkal szolgált, amint arra BIRÓ Ferenc utalt (*A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bp., Balassi Kiadó, 1994, 29). Azaz: hangsúlyozottan laikus érdeklődést elégített ki, úgy, hogy közben megőrizte az iskolai színjáték eredeti pedagógiai-didaktikai céljait.

A protestáns iskolák – bár kevésbé intézményesített formában – már a 17. században súlyt helyeztek a történelmi ismeretek átadására. A katolikusok 1729-ben a bécsi egyetemen hozták létre az első történelem katedrát (Jean-Marie VALENTIN, *Le théâtre des Jésuites dans les pays de langue allemand (1554–1680): Salut des âmes et ordre des cités*, I–III, Bern–Francfort/M.–Las Vegas, Peter Lang, 1978, III, 336). A magyarországi jezsuiták a 18. század elejétől már tanítottak történelmet, s 1735-től intézményesen is bevezették az oktatását, őket követték a piaristák. Mégis lehet, hogy csalódunk, ha

megvizsgáljuk az európai katolikus (főleg a jezsuita) iskolák történelmi témájú darabjait. Ezek ugyanis vajmi kevéssé elégtették ki a valós történelmi érdeklődést; sémákra épültek, a történelmet sovány sztereotípiákra redukálták, a történelem egyes eseményei között nem érzékelték logikai összefüggést. Ezért hangsúlyozza Jean-Marie Valentin, hogy nem jött létre jezsuita történetfilozófia (*i. m.*, III, 337–338). A történelem iránti ekkori érdeklődés valódi jelentősége tehát annyi, hogy előkészítette a 18. század vég emberének megrázó történelemélményét, melynek középpontjában a változás, a kataklizma állt.

A monográfia egyik szerzője (Varga Imre) a magyar történelem eseményeinek kronológiáját választotta, s eszerint tárgyalja a történelmi drámákat. E tárgyalás ugyancsak aláhúzza Valentin megállapítását a történetfilozófia hiányáról: az azonos eseményről vagy hősről szóló drámák között valóban nincs egyéb összefüggés, mint a tematikai. Az azonos tárgyú drámák tárgyalási rendjét a szűkebb témakör és a forráshasználat, kölcsönzés határozza meg. E szempont követése azonban keveset árul el az adott téma gyakoriságáról, a témahasználat időbeli alakulásáról, azaz arról, hogy egy-egy időszaknak volt-e kedveltebb, fontosabbnak tartott, érzékenyebben átélt múltbeli eseménye vagy történelmi személyisége. Imponálóan hatalmas anyagot sűrít Varga Imre, óriási adatmennyiséget mozgat, s közben igyekszik magyarázni a témaválasztás motívumait is. Ez utóbbi részletesebben is érdekelné az olvasót, hiszen a monográfia zárómondataiban említett hajdani történelemszemléletet a szűkszavú utalásokból kevéssé ismerhetjük meg. Ez azért is sajnálatos, mert amikor a szerző értelmezi a témaválasztást, akkor

nagyon is rávilágít a történelem erkölcsi példatár szerepére. Ilyen meggyőző részlet például a Salamonról és Lászlóról, vagy a tekintélyes, mecénás családok tagjairól szóló drámáknak és az előadások üzenetének tárgyalása. Ugyanakkor nincs igazán szükség a magyar történelem egyes eseményeinek iskolás ismertetésére.

A 18. század „közelmúltjához”, a 17. századhoz mint drámatémához érkezve némiképp változik a monográfia tárgyalási szempontja: először beemeli tárgykörébe a 17. század végi erdélyi ügyeket és a felekezeti ellentéteket megelevenítő darabokat, majd a korabeli Habsburg uralkodók közvetlen elődeiről – de még inkább az aktuális uralkodókról! – szóló allegorikus darabokkal folytatja, végül a jeles személyeknek (és/vagy elődeknek) hódoló, erősen alkalmi jellegű előadásokkal zárja a szisztematikus tárgyalást. E két utóbbi típus legtöbbször emblematikus, allegorizáló, amely tény részletesebb kifejtést is megérdemelt volna, mert épp e szemléletben élt talán legtovább Magyarországon a barokk egy sajátos, még a 18. század végén is erősen ható, leginkább alkalmi jelleggel használt formája. Meglepően sok köszöntő, esküvői és más hódoló darabocska, kantáta, eklogának nevezett pásztorjáték található ugyanis – gyakran nyomtatott formában – a könyvtárakban, levéltárakban. Az a tény, hogy az allegorizálás először „kiszorult” a közjátékokba, a prologusokba-epilógusokba és a keretjelenetekbe, jól mutatja a jezsuita történelmi dráma átalakulását, a szemlélet megváltozását; ezután az allegorizálás szinte kizárólag az alkalmi műfajokban tűnik föl, s nem csak a jezsuitákra jellemző. Innentől ez kevésbé érdekes a dráma- és színháztörténet számára, de nem megkerülhető, ha például a

magyarországi irodalmi kánon alakulását akarjuk nyomon követni.

Az óriási anyagban való eligazodást némileg megnehezíti a gyakran listaszerű címfelsorolás, s talán ezért is szükségképpen és okkal maradtak ki darabok. A kihagyás azonban némi tendenciát sejtet: teljesnek tűnik a jezsuita anyag, s hiányosabb a piarista. Ezt az apróságot azért érdemes említeni, mert így a valósnál nagyobb a különbség a jezsuiták és az őket a történelmi tárgy választásában követő piaristák között. Nem valami versenyről van szó természetesen; sokkal inkább a két rend iskolai színjátzásának olyan különbségeiről, melyek az eltérő színjáték-felfogást, a színpad szerepének más hangsúlyait illetően lehetnek fontosak a hivatásos magyar színház létrejöttében. Nem szerepelnek olyan piarista előadások, mint a címjegyelölés szerint (Könyves) Kálmánnak testvérével szembeni kegyetlenségét feldolgozó *De Almo et Bela* (Nyitra, 1742; lásd KILIÁN István, *A magyarországi piarista iskolai színjátzás forrásai és irodalma 1799-ig*, Bp., Argumentum Kiadó, 1994, 279), vagy a Pesten 1754-ben előadott *Thomas Nádasdius arcis Budensis sub Ferdinando I. gubernator* (KILIÁN, i. m., 492). A Nádasdy Tamásról szóló piarista előadás azonos lehetett azzal, melynek három jezsuita bemutatóját is említi a monográfia (137). E pusztán címről ismert daraboknál azonban jóval fontosabb egy piarista program: Kecskeméten 1725-ben a tanév végén adatta elő Grumm Paulin tanítványaival a *Colossus triumphalis* című darabot (*Actio de Corvino et Mahomete*; KILIÁN, i. m., 396), Hunyadi Mátyásnak Baseus Asiaticus (a darabban Caracia) feletti győzelméről, mely lehűtötte Mahomet (Mohamed) török császár korábbi

reményeit. A forrás Bonfini. Az egyetlen valóban komoly hiány egy Salamonról szóló, egykorú nyomtatásban megjelent latin nyelvű piarista drámaszöveg. Az ugyancsak Bonfiniből merítő darabot 1714. június 4-én Privigyén adatta elő Szlavkovszky Benedek *Fomes discordiae* (...) *odia inter principes Hungariae* címmel (KILIÁN, i. m., 89–92). A három felvonásos, négy órán át tartó előadás szövegének megjelentetését Keresztély Ágost szász herceg, esztergomi érsek támogatta, aki az idő tájt, átutazóban, megtisztelte látogatásával Privigyé templomait és a piaristák iskoláját. A dráma középpontjában Salamon király és az ellene bohémiai segítséget kereső Géza és László herceg, továbbá Vidus, a király tanácsosa áll. A krónikás feljegyezte, hogy a gyönyörű zenével kísért előadásnak sikere volt. Szlavkovszky nagyon igényes szerző: a felvonások közé egy-egy *Chorust* iktatott, munkáját *senariusban* (hatos jambusokban) írta, a hosszú cím valamennyi sorában kronosztichon utal a keletkezés évszámára, ezen felül kabbalisztikus számokat is használt. Ezért így határozta meg a krónikás a műfajt: *actio Carmine Senario-Jambico-Cabalistico*. Kilián István piarista adattára 1994-ben jelent meg, a monográfia leggyakrabban mégsem erre, hanem a budapesti piarista levéltárra, könyvtárra hivatkozik, ami főlegesen nehezíti az adatok, szövegek után keresni akaró dolgot. A hiányok alapján arra következtünk, hogy a szerző érthetetlenül ritkán használta a piarista adattárát. Ezzel kapcsolatos hiányérzetünk általánosabb kérdéseket is felvet: elismerjük a népszerű kiadvány olvasóbarát törekvéseit, azt tehát, hogy túl sok hivatkozással ne akasszák meg a folyamatos olvasást, a téma iránt

érdeklődőket azonban ugyancsak nehéz, sőt sokszor megoldhatatlan feladat elé állítja a jegyzetek hiánya. A monográfiából alig tűnik ki, hogy az anyag mögött immár tekintélyes szakirodalom áll.

A monográfia a 176. lapon téves tartalommal ismerteti az 1733-as nyitrai piarista előadást, a tévedés azonban ezúttal Kilián adattárából származik (KILIÁN, *i. m.*, 246–248). A *Gyarapodása a közönséges akolnak Magyarországban, A Felső és meg Gyűzhetetlen Romai VI. Karoly Császár s' Magyar Ország Kegyelmes Királya által, Hémes beszéd* alatt hosszú címet viselő előadás nem Eszter történetéről szól, hanem egy a pásztorok közt dúló ádáz harc végén a békét és harmóniát elhozó Jasonról, aki III. (VI.) Károly allegóriája. A szerző a program végén meg is fejtette az allegóriákat (*analysis allegoricae*), így a lázadó pásztorok a kálvinista és a lutheránus papok sátáni allegóriái. A hitvédő uralkodó–pásztor allegóriát a mottóként választott jó pásztor példázatot is kiemeli.

Az iskolai színjátszás kutatói főként két „irányzatot” követnek, amikor kutatásaik eredményét feldolgozzák: az egyik irányzat az adattárak teljes anyagával dolgozik, s a csupán előadási időponttal, bizonytalan címrészlettel vagy szűkszavú tartalmi hivatkozással jelzett adatokat együtt kezeli a szövegükben vagy legalább programjukban ismert drámákkal; a másik irányzat még a drámaprogramoknak is kevésbé „hisz”, s a folyamatokat, jelenségeket legfőképp a drámaszövegekkel jellemzi. A monográfia szerzői mintha két irányzathoz tartoznának. Nyilván a szöveges dokumentumokra alapozva akartak a kor emberéről ismereteket közvetíteni a mai olvasóhoz. Ugyanakkor gyakran kevered-

nek is a szempontok a monográfiában, és sokszor a pusztá drámacím vagy adat veszi el a helyet és a figyelmet azoktól a művektől, töredékektől, melyekről – mert ismerjük őket – érdemi mondandónk lehet. A kötetbe illesztett drámarészletek meggyőző és jó kiindulópontok (lennének) a művek és folyamatok elemzéséhez.

A kötet első nagy fejezete (Pintér Márta Zsuzsanna munkája) a hazai iskoladrámakutatás eddigi eredményeit foglalja össze. Közérthető formában és élvezetesen magyarázza el az iskolai színjáték funkcióját, röviden kitér a szcenikára, a színpad felszereltségére, az előadást kísérő zenére, táncra, jellemzi az iskolák eltérő lehetőségeit, az előadások létrehozóit és közönségét. Mindebben körvonalazódik az eredeti pedagógiai és propagandisztikus funkciókat egyre inkább felváltó, a történelmi tárgyban is megjelenő *szórakoztatás par excellence színházi* igénye. A kötet további része némi visszalépést jelent e kezdéshez képest, és az olvasónak a bevezető fejezetben felkeltett érdeklődését a pusztá adatfelsorolás kevésbé elégíti ki. Hiányérzetünket csökkenti a rövid *Összegzés* (Pintér Márta Zsuzsanna), amelyben a történelmi tárgyú drámák nyelvében, témaválasztásában, gyakoriságában megragadható változásnak, azaz a 18. század szemléleti átalakulásának elemző leírását kapjuk.

Térjünk még vissza ahhoz az örömdetes tényhez, hogy az iskolai színjáték első tematikus monográfiáját vehette kézbe az olvasó. Ha kifogásokat is megfogalmazunk, azt az elismerés hangján tesszük: szinte megoldhatatlan nehézséget jelentett az összegyűlt adat- és anyag-tömeg kezelése, ezért az elemző feldolgozás óhatatlanul összecsúsztatott az adatsorolással. Az újabb monográfiák szerzőinek azért lesz

ezután könnyebb dolga, mert Varga Imre és Pintér Márta Zsuzsanna megtették az első, úttörő lépést, s az adatgyűjtést köve-

tően vállalkoztak az első összegző-elemző munkára.

Demeter Júlia

KATONA ISTVÁN: A KALOCSAI ÉRSEKI EGYHÁZ TÖRTÉNETE, I.

Fordította Takács József, sajtó alá rendezte, az előszót és a kiegészítő jegyzeteket írta Thoroczky Gábor, Kalocsa, Kalocsai Múzeumbarátok Köre, 2001, XXX + 303 l., VIII t.

Hazánk második érsekségének története a magyar államalapítás koráig nyúlik vissza. A kezdetek vitatott kérdései miatt ugyanakkor történelmi vonzereje nem marad el az első főegyházmegye, Esztergom mögött. A milleniumi esztendő alkalmával két kiadvány is napvilágot látott Kalocsa múltjáról. Egy tanulmánykötet új kutatási eredményekről ad számot (*Kalocsa történetéből*, szerk. KOSZTA László, Kalocsa, Kalocsa Város Önkormányzatának kiadása, 2000), míg az alább ismertetendő könyv egy latin nyelvű összegzés első, középkori tárgyú részének fordítása. A végeredmény azonban messze túlmutat a magyaráton: az előszó, a kibővített jegyzetapparátus a jelenkor tudását közvetíti. Mindezeknél fogva az igényes kivitelezésű kötet nem egyszerűen tudománytörténeti érdekesség, hanem két kor, a 18. és a 20. század ismereteit tükrözi. Ezen időbeli kettősség alapján érdemes tekinteni a kalocsai érseki egyház történetére, a mű keletkezési körülményeire.

Katona István (1732–1811) historiográfánk egyik legjelentősebb alakja volt. Az egykori jezsuita pap-tudós 1800-ban jelentette meg *Historia metropolitanae Colocensis ecclesiae* címmel a fordítás alapjául szolgáló munkát. E könyv annak a páratlan ütemű tudományos fejlődésnek volt az egyik gyümölcse, amely a 17. század végétől kiindulva létrehozta a kritikai

magyar történetírást. Hevenesi Gábor 1695 táján közzétett felhívása, amely az egyháztörténeti források összegyűjtésére buzdított, a tudomány minden ágát serkentő programmá nemesedett. Hatalmas szellemi energiák szabadultak fel, amelyek hamar átszakították a hirdetményben foglalt tematikai gátakat. A vezető szerepre jutott Jézus Társaság tudósai ez idő tájt pótolták a politikátörténet hiányosságait a régmúlt legnagyobb forráscsoportját kitevő okleveles anyag beemelésével. Írói magatartásukra ezért a kútfők terjedelmes idézete lett jellemző, illetve az, hogy mind királyság-, mind egyháztörténeti munkáik valójában politikai történelmet adtak. 1741-ben Péterfy Károly jelentette meg a római katolikus egyház magyarországi zsinatainak szentelt könyvét (*Sacra concilia ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae celebrata*, Posonii, 1741). Schmitth Miklós egyik műve Esztergom érsekeit (*Archi-Episcopi Strigontenses compendio dati*, Tyrnaviae, 1752), a másik az egi főpapokat vette sorra (*Episcopi Agrienses*, I, Jaurini, 1763). Jelentős hatással volt még a hazai fejlődésre az olasz jezsuita, Daniel Farlati nyolckötetes *Illyricum sacrum* (Venetiis, 1751–1815): a tenger-melléki egyháztartományok históriája számos magyar vonatkozású adattal állt elő. A korszak historiográfiáját szintén két jezsuita író, Pray György és Katona István